

УДК 82
ББК 83.3(0)9

МЕРОСИ НАСРИИ АХМАДИ ЧОМ *Мирзохофизиён Мехрафкан Мирзохофиз,*
докторанти (Phd) МТД “ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

ПРОЗАИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ АХМАДА ДЖОМИ *Мирзохофизиён Мехрафкан Мирзохофиз,*
докторант (Phd) ГОУ “ХГУ им. акад.
Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

AHMAD JOMI'S PROSAIC HERITAGE *Mirzohofiziyon Mehrafkan Mirzohofiz,*
Doctoral student of the State Educational Institute
“Khujand State University named after acad. B.G.Gafurov”
(Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** mirzohofiz@mail.ru

Калидвожаҳо: Осори насрӣ, адабиёти ирфонӣ, Аҳмади Чом, Жандапил, “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтоҳу-н-наҷот”, “Сирочу-с-саирин”, “Биҳору-л-ҳақиқат”, “Кунузу-л-ҳикмат”

Дар мақола осори насри Аҳмади Чом муаррифӣ шудааст. Муаллиф дар мақола асарҳои “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтоҳу-н-наҷот”, “Сирочу-с-саирин”, “Биҳору-л-ҳақиқат”, “Кунузу-л-ҳикмат” ва “Рисолаи Самарқандия”-и Аҳмади Чомро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Зимни баррасӣ ба мундариҷа, сабки таълиф, нусхашиносӣ ва хусусиятҳои адабии осори насри Аҳмади Чом тавачҷуҳи хоса зоҳир гардидааст. Зикр гардидааст, ки Аҳмади Чомӣ муаллифи беиштар аз даҳ асари мансур буда, то имрӯз ягон асари насри ӯ дар Тоҷикистон ҷои нашудааст ва ба муомилоти илмӣ кашидани онҳо ба руидаи беиштари адабиётшиносии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Ключевые слова: Прозаические произведения, мистическая литература, Ахмад Джомии, “Жандапил”, “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтаху-н-наджат”, “Сираджу-с-саирин”, “Бихару-л-хакикат”, “Кунузу-л-хикмат”

Представлено прозаическое наследие Ахмада Джомии. Исследованы особенности мистических произведений “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтаху-н-наджат”, “Сираджу-с-саирин”, “Бихару-л-хакикат”, “Кунузу-л-хикмат” и “Рисолаи Самарқандия”. Уделено пристальное внимание содержанию, кодикологии и литературным особенностям прозаического наследия Ахмада Джомии. Отмечено, что перу Ахмада Джомии принадлежит более десяти прозаических произведений, и до сегодняшнего дня ни одно из них не опубликовано и не стало объектом исследования. Введение в научный оборот прозаических произведений Ахмада Джомии, несомненно, будет содействовать дальнейшему развитию таджикского литературоведения.

Key-words: prosaic literary productions, mystical literature, Ahmad Jomi, “Zhandapil”, “Anisu-t-taibin”, “Ravzatu-l-muznibin”, “Miftahu-n-najat”, “Siraju-s-sairin”, “Biharu-l-hakikat”, “Kunuzu-l-hikmat”

The article under consideration introduces the reader into Ahmad Jom's prosaic heritage. The author of the article canvasses the peculiarities of the following literary productions "Anisu-t-taibin", "Ravzatu-l-muznibin", "Miftahu-n-nadzhat", "Siraju-s-sairin", "Biharu-l-hakikat", "Kunuzu-l-Hikmat" and "Risolai Samarkandia" by Ahmad Jomi separately.

In the course of the study, the author paid close attention to the content, codicology and literary peculiarities of Ahmad Jomi's prosaic heritage.

Таҳқиқи мероси мансур ва омӯзиши адабии онҳо аз самтҳои муҳими пажӯҳишҳои филологӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина осори насрии Аҳмади Чом аз аҳамияти хоса бархурдор мебошад. Бо он ки ин гурӯҳи осори ӯ арзишҳои зиёди адабиёро дар худ доранд, то ҳол дар адабиётшиносии тоҷик мавриди таҳқиқи хоса қарор нагирифтаанд.

Дар таҳқиқоти Бадеъуззамони Фурузонфар, Забехуллоҳи Сафо, Қосим Ғанӣ, Абдулхусайни Зарринқӯб маълумоти мухтасаре роҷеъ ба ҷаҳони хоси ирфонии Аҳмади Чом мавриди сухан рафтааст. Дар адабиётшиносии тоҷик Холиқ Мирзозода доир ба рӯзгор ва мероси Аҳмади Чом маълумоти мухтасар дода, дар бораи маслаки ӯ андешаронӣ намудааст [9, қ.1, с.106-110]. Муҳаққиқи мазкур чанд рубоиву ғазалро аз Аҳмади Чом иқтибос оварда, ба зикри асомии осори насрии ӯ иқтифо варзидааст [9, қ.1, с.107].

Дар адабиётшиносии тоҷик низ метавон аз “Энциклопедияи советии тоҷик” ва “Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” дар бораи орифи мазкур маълумот пайдо кард, ки ҳарду ба қалами адабиётшинос Аълоҳон Афсаҳзод тааллуқ дорад. Ин муҳаққиқ низ танҳо номи осори насрии Аҳмади Чомро қайд намудааст [25, қ.1, с.335].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо гулчини ғазалҳои Аҳмади Чом бо номи “Жандапил (Гулчин аз девон)” чоп гардидааст [6]. Аммо, ҳамон гуна ки ишора шуд, дар мавриди осори мансури Аҳмади Чом таҳқиқи хоса анҷом напазируфтааст.

Мероси насрии Аҳмади Чом дар байни осори ирфонии аҳди хеш мақоми баланд дорад. Зикри шахсият ва осору афкори ӯ дар ашъору осори донишмандони ҳамзамон ва баъдина ба мисли Ҳаким Санои Ғазнавӣ, Яъқуби Ҳиравӣ, Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, Ибни Батута, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Абдурахмони Чомӣ, Алишери Навоӣ, Ҳоҷӣ Халифа, Дорошуқуҳ ва дигарон далели ин назар аст.

Тасҳеҳ ва нашри осори насрии Аҳмади Чом дар қаламрави забони форсӣ низ ин назарро таъйид менамояд. Дар ин замина хидматҳои Алии Фозил, Ядуллоҳ Баҳмани Мутлақ, Сайидмуҳаммади Ростғӯ ва Ҳасан Насири Чомӣ шоистаи зикр аст. Бо мақсади кӯшиш дар ин самт, ин ҷо ба муаррифии осори насрии бозмондаи Аҳмади Чом мепардозем.

“Анису-т-тоибин”. Номи пурраи асар “Анису-т-тоибин ва сиротиллоҳи-л-мубин” буда, бештар бо номи ихтисории “Анису-т-тоибин” зикр мегардад. Дар таъкираи “Ҳафт иқлим”-и Амин Аҳмади Розӣ зери фасли “Шуаро ва нависандагони иқлими робеъ” [13, қ.2, с.177], дар “Кашфу-з-зунун ӯан асмоия-л-кутуби ва-л-фунун”-и Ҳоҷӣ Халифа [21, қ.1, с.197] ва дар “ал-Ансоб”-и Самъонӣ зери фасли “Ҳарфи чим” [16, қ.2, с.13] ба сурати “Анису-т-тоибин” ном бурда шудааст. Мустаҳриқи рус В.Иванов асари мазкурро бо номи “Анису-т-тоибин ва сиротиллоҳи-л-мубин” ба қалам додааст [2, с.27]. Худи муаллиф низ қисмати аввали номи асарро муносибтар медониста, зеро дар “Равзату-л-музнихин”, “Мифтоҳу-н-наҷот” ва “Бихору-л-ҳақиқат”-и худ бо номи “Анису-т-тоибин” аз он ёд мекунад [3, с.171; 4, с.77].

Таърихи дақиқи таълифи асари мазкур маълум нест. Ба он сабаб, ки дар дигар асарҳои Аҳмади Ҷом “Равзату-л-музнибин” (соли таълиф байни солҳои 1126-1131), “Мифтоҳу-н-начот” (соли таълиф 1128) ва “Бихору-л-хақиқат” (соли таълиф 1133) номи “Анису-т-тоибин” омадааст, метавон таъкид намуд, ки китоби мазкур дар аввали асри XI таълиф гардидааст ва зоҳиран аз нахустин асарҳои Аҳмади Ҷом ба ҳисоб меравад.

Асар аз муқаддима, оғознома ва 45 боб иборат мебошад. Масоилеро, ки дар 45 боби аср баррасӣ ёфтаанд, метавон дар ду меҳвари асосӣ бозшиносӣ намуд:

1) Ирфони назарӣ: Дар иттиҳод аз абвоби китоб масъалаҳои назарии тасаввуф, аз қабилҳои ақл чист ва оқил кист, маърифат чист ва ориф кист, мурид кист ва иродат чист, талаб чист ва толиб кист, фарқ миёни муъҷиза ва қаромат чист, вачд чист ва вочид кист ва ғайраҳо баҳс гардидаанд. Мусаллам аст, ки ин наъвъ масъалаҳо ба ирфони назарӣ пайванд мегиранд.

2) Ирфони амалӣ: Қисме аз бобҳо шомили мабоҳисе мебошанд, ба мисли тавба чист ва тоиб кист, ихлос чист ва мухлис кист, фарқ миёни ҳирс ва ҳиммат чист, қаноат чист ва қонеъ кист, тақво чист ва муттақӣ кист, шукр чист ва шоқир кист, сабр чист ва собир кист ва ғайраҳо мавриди таҳлилу баён қарор гирифтаанд [2, с.15-17].

Кӯтоҳтарин боби асар ин боби севвум ва тӯлонитари онҳо боби чилу севвум мебошад. Дар асари мазкур масъалаҳо асосан аз ду ҷузъ иборат мебошанд. Миқдори қабилҳои бобҳо аз як масъала иборатанд. Миқдори масъалаҳоро дар номи бобҳо дида метавонем.

Дар асари “Анису-т-тоибин” Аҳмади Ҷом кӯшида, то матни он сода, раван ва оммафаҳм берун ояд. Аҳмади Ҷом барои тақвияти андешаи хеш аз ашъори суханварони арабу аҷам, зарбулмасалу мақол ва ақволу аҳволи орифон тамассул меҷӯяд. Аҳмади Ҷом кӯшидааст, то ин асари ӯ барои тоибон, баҳусус насли ҷавон, ҳамчун дастурамал хизмат намояд. Бо ин мӯҷиб, бо овардани мисолҳои дилангез аз ҳаёти тавбақорон, ба монанди Насуҳо, Фузайл ибни Иёз ва ғайра матолибро рангину муассир баён доштааст [2, с.66-81].

Чандин нусхаи хаттии ин асар дар китобхонаҳои ҷаҳон ниғаҳдорӣ мешавад, ки муҳимтарини онҳо аз ин қабил аст: Нусхаи китобхонаи Анҷумани Осиёи Бангол, воқеъ дар Калкатта, таҳти рақами 1169; нусхаи китобхонаи “Остони қудси разавӣ” (Машҳад), таҳти рақами 4054; нусха дар китобхонаи Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон, таҳти рақами 2781, шаҳри Тошканд; нусхаи мутааллиқ ба Муҳаммад Аъзами Ҷомии Аҳмадӣ, ки дар Ҳирот ва нусхаи китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, таҳти рақами 6443 ва микрофилми он таҳти рақами 3324 қарор дорад [2, с.35-46, 17, с.163; 20, с.107-110].

“Анису-т-тоибин”-и Аҳмади Ҷом аввалан дар Лоҳур ҷопи сангӣ меёбад. Сипас 20 боби онро Алии Фозил дар ҷопхонаи Доварпаноҳ, интишороти Бунёди фарҳанги Эрон (Техрон, 1350) ва баъдан матни қабилҳои онро тавассути интишороти Тӯс (Техрон, 1368) нашр намудааст [20, с.110; 23, с.32; 24, с.216].

Дар маҷмӯъ, “Анису-т-тоибин”-и Аҳмади Ҷом аз сарчашмаҳои пурбори адабиёти ирфонӣ мебошад. Шинохти он дар адабиётшиносии тоҷик аҳамияти фаровон дорад.

“**Равзату-л-музнибин**”. Ин асар аз ҷумлаи осори арзишманди Аҳмади Ҷом мебошад. Номи пурраи китоб “Равзату-л-музнибин ва ҷаннату-л-муштоқин” аст. Бештар ба сурати кӯтоҳтари “Равзату-л-музнибин” ёд мешавад. Аҳмади Ҷом дар муқаддимаи асар номи онро чунин меорад: “Ин китобро “Равзату-л-музнибин ва ҷаннату-л-муштоқин” ном ниҳодем”; “Ин китобро “Равзату-л-музнибин” аз ин ном

ниҳодем” [4, с.6-14]. Дар байни солҳои 520-526/1126-1131 таълиф гардидааст. “Равзату-л-музнибин” аз осори адабиёти ирфонии форсу тоҷик буда, метавонад барои шинохти андешаҳои орифона хидмат намояд. Китоби мазкур ба султони Санҷар (1084-1157) эҳдо гардидааст.

Муаллиф дар муқаддимаи китоб чунин меоварад: “... Акнун Аҳмад ибни Абулҳасани Номиқии Чомӣ ин китобро ба илҳоми Ҳақ, субҳонаҳу ва таъоло, бар номи султони олам, халладаллоҳу мулкаҳу, дар моҳи муҳаррами санаи ʔишрин ва хамсумиа (520/1126) оғози набиштан кард...” [4, с.5; 23, с.32]. Шох Қосими Анвор ин китобро бисёр сутуда ва дар васфаш абёте низ иншо намудааст:

“Равзат-ул-музнибин”-и Аҳмади Чом,

Он наҳанги муҳити баҳрошом.

Осмонест пурмаҳу Парвин,

Бӯстонест пургулу насрин

[15, с.325].

Муҳтавои китобро муаллиф дар қолаби 23 боб рехтааст. Ҳар боб дар навбати худ дорони фасле мебошад. Дар муқаддима чунин зикр менамояд: “Ва ин китобро бар бисту се (23) боб ниҳодем, то агар касе хоҳад, ки аз ин абвоб ва фусул бингарад, бар вай осон бошад, биллоҳи-л- авну ва-т-тавфик” [4, с.11-12].

Шеваи ниғориш ва насри китоби “Равзату-л-музнибин”-и Аҳмади Чом сода, раван ва хитобии минбарӣ мебошад. Муаллиф кӯшида, то каломаш мавзун ва рӯҳнавоз берун ояд. Шайх Аҳмади Чом дар ин тасниф бо вучуди баёни он бо забони расо ва дур аз овардани гуфтори пешиниён, ба чанбаи адабии он аҳамияти хоса додааст.

Дар феҳристҳо чаҳор нусхаи дастнависи “Равзату-л-музнибин”-и Аҳмади Чом муаррифӣ шудаанд: Нусхаи китобхонаи “Маҷлиси Шӯрои миллӣ”-и ҚИЭ; нусхаи маҳфуз дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон; нусхаи китобхонаи Боязиди Истанбул ва нусхаи китобхонаи Ганҷбахши Исломобод [4, с.98-102; 11, қ.7, с.452; 22, с.111-115].

Матни пурраи ин асар бо муқаддима ва тавзеҳи Алии Фозил дар як чилд дар чопхонаи Ҳайдарӣ, интишороти Бунёди фарҳанги Эрон (Техрон, 1355) чоп гардидааст. Бори дигар китоби мазкур бо шарҳу иловаҳо дар Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (Техрон, 1382) нашр ёфтааст [20, с.114-115; 24, с.216].

Сартосари китоби “Равзату-л-музнибин”-и Аҳмади Чом саршор аз нигоштаҳои забони фареҳи мардуми Хуросон ва дурри марвориди замони муаллиф буда, баҳри адабиёти тоҷик ганҷинаи пурбори адабӣ мебошад.

“Сирочу-с-соирин”. Ин китоб аз ҷумлаи нигоштаҳои насрии Аҳмади Чом мебошад. “Сирочу-с-соирин” дар асл аз чор чилд иборат буда, мутаассифона як чилди он дар ҳучуми Чингизийён аз байн рафтааст. Муаллиф онро дар 72-солагӣ оғоз намуда, дар 73-солагӣ ба анҷом расонидааст. Мавзӯи асосии китоб ба илоҳиёт, тиб ва нучум равона гардидааст. 75 боби асар, ки шомили се чилд будааст, то замони яке аз фарзандони авлоди Аҳмади Чом-Абулмакорим ибни Алоулмулки Чомӣ мавҷуд будааст. Ӯ дар асари “Хулосату-л-мақомот”-и худ (асри XV), ки ба аҳвол ва рӯзгори Аҳмади Чом бахшида шудааст, аз мавҷуд будани ин асар дар байни орифон ва дарвешони Ҳиндустон маълумот медиҳад.

Шоистаи ёдоварист, ки Шайх Аҳмади Чом дар ин асар, ки шомили чор чилд аст, ба пайванди адабиёт ва илми кимийё тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Мутаассифона чилдҳои ин асари пуразиш дар ҳаводиси таърих аз байн рафтаанд. Танҳо 24 боби асар то замони мо омада расидааст [13, с.44-49; 14, с.102-105; 23, с.32].

Дар китобхонаи “Остони қӯдси разавӣ”-и Машҳад (Эрон), ягона нусхаи хаттии ин асари пурарзиши адабӣ мавҷуд мебошад, ки тахти шумораи 2465 ниғаҳдорӣ мешавад То ҳол намунаи дигаре аз он ба даст наомадааст [11, ҷ.7, с.474; 20, с.115-117].

Нахуст Алӣ Фозил мунтахаби матни “Сирочу-с-соирин”-ро дар “Муассисаи чоп ва интишороти Остони Қудси Разавӣ” (Машҳад, 1368) чоп менамояд. Сипас, Ҳасан Насири Қомӣ китоби мазкурро дар Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (Техрон, 1389) бо тасҳеҳу тавзеҳ рӯи нашр меоварад [14, с.102-105; 23, с.32; 24, с.216].

Китоби “Сирочу-с-соирин”-ро метавон асари ахлоқӣ-иҷтимоӣ донист.

“Мифтоҳу-н-начот”. Китоби “Мифтоҳу-н-начот”-и Аҳмади Қом аз муҳимтарин асари муаллиф буда, дар давраи камолоти илмиву маънавии ӯ, пас аз синни 80 солагӣ (522/1128) навишта шудааст. Зеро аз муқаддимаи “Мифтоҳу-н-начот” бармеояд, ки муаллиф ин китоби худро баъд аз як қатор асарҳои хеш навиштааст [3, с.62; 25, с.335].

Аҳмади Қом сабаби таълифи китобро “дар либоси тавба ба бар кардан”-и фарзандаш Начмиддин Абӯбакр ва “таъмини ниёзи солиқон” қаламдод намудааст [3, с.63-64].

Дар сарчашмаҳои илмӣ-адабӣ вақте аз Аҳмади Қом ёд шавад, зикри “Мифтоҳу-н-начот”-и ӯ низ ба миён меояд, ки зоҳиран аз шуҳрат доштани асари мазкур дар байни дигар осори муаллиф дарак медиҳад.

Китоб дар қолаби муқаддима, ҳафт боб, ду фаслу як ҳикоя ва як воқеа рехта шудааст. Мавзӯъ ва муҳтавои асосии китоби “Мифтоҳу-н-начот”-и Пири Қомро дастуроти амаливу назарии равандагони роҳи тариқат ташкил мекунад. Муаллиф зимни баҳс оид ба ҷӣ гуна тавба кардани тоибон, қаноат, самоӣ дарвешон, сифоти арбоби ҳақиқат, аҳамияти илмомӯзӣ ва маърифат тавачҷуҳи хоса мабзул дошта, матолибро бо зикри мисолҳои сода ба хонандагон баён намудааст.

Имрӯз дар Туркия (ду нусха), тахти шумораи 1728 дар китобхонаи Асъад Афандӣ ва тахти рақами 1249 дар Музеи Куния; дар китобхонаи Донишгоҳи Тубингани Олмон, тахти шумораи 1716; дар Музеи салтанатии Вен (Утриш), шумораи нусха 1676 ва дар китобхонаи Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон (шаҳри Кобул), умуман панҷ нусхаи хаттии нодир аз китоби пурарзиши “Мифтоҳу-н-начот” маҳфуз мебошад. Аз байни ин нусхаҳои нодир нусхаи аз ҳама қадимтарин ин нусхаи дар Музеи салтанатии Вен (Утриш) мавҷудбуда маҳсуб мегардад [3, с.29-37; 11, ҷ.7, с.929; 20, с.121-123].

“Мифтоҳу-н-начот”-и Аҳмади Қом аз ҷониби Алӣ Фозил бо муқоисаву муқолаи нусхаҳои панҷгонаи мавҷуди он, ки дар китобхонаҳои дунё ниғаҳдорӣ мегарданд, тасҳеҳ ёфта, соли 1347 дар Техрон ба чоп расидааст. Дар маҷмӯъ, “Мифтоҳу-н-начот”-и Аҳмади Қом аз ҷумлаи сарчашмаҳои пурбори адабиёти ирфонии форсу тоҷик буда, дар худ фавоиди фаровони адабиро ҷой додааст.

“Бихору-л-ҳақиқат”. Аз осори Аҳмади Қом, ки то ба имрӯз чоп нагардидааст. Ин асарро Аҳмади Қом соли 527/1133 дар як чилд ва 18 боб тасниф намудааст. Шайхи Қом дар ин китоб ба мавзӯоте чун басту таҳлили мабоҳис ва андешаҳои суфиёна сару қор гирифтааст. Ӯ бинобар хоҳиши муридон ва ҳозирони маҷлис ин асарро ба мисоли асари дигари хеш “Қуноз-ул-ҳикмат” бо як сабки дилнишин ва омӯзанда баҳри қулли ҳаводоронаш дар заминаи тарҷума ва тафсири оятҳои Қуръон, бо тавачҷуҳ ба илми кироат ба қалам овардааст [11, ҷ.7, с.141; 12, с.115-136; 20, с.126-131; 23, с.32].

Имрӯз дар китобхонаҳои давлатҳои Туркия ва Афғонистон ду нусхаи хаттии нодир аз “Бихору-л-ҳақиқат”-и Аҳмади Қом маҳфуз мебошад: Нусхаи Ҳирот,

моликияти Муҳаммад Аъзам ибни Шайх Султон Аҳмади Чомии Аҳмадӣ - яке аз боқимондагони авлоди Пири Чом ва нусхаи Китобхонаи умумии Истанбул, нусха дар китобхонаи мазкур таҳти шумораи 3678 қарор дорад [11, ҷ.7, с.141; 20, с.126-131].

Асари “Бихору-л-ҳақиқат”-и Аҳмади Чом дорои мавзуоти ирфонӣ ба тарзи гиро ва дилпазир мебошад.

“**Курузу-л-ҳикмат**”. “Курузу-л-ҳикмат” охирин асари Аҳмади Чом мебошад. Зеро “Анису-т-тоибин” дар аввали асри XI, “Равзату-л-музнибин” (соли таълиф байни солҳои 1126-1131), “Мифтоҳу-н-наҷот” (соли таълиф 1128), “Бихору-л-ҳақиқат” (соли таълиф 1133) ва “Рисолаи Самарқандия” (рисолаи фишурда дар посух ба пурсишҳо, дар сарчашмаҳои илмӣ-адабӣ соли таълифи он дақиқ наомадааст) таълиф гардидаанд. Муаллиф ин асарро соли 533/1146 дар охири умри хеш навиштааст. Ба эҳтимоли зиёд китоб дар Ҳирот оғоз ва анҷом пазируфтааст, зеро муаллиф дар охири китоб (боби бистум) чунин ёдоварӣ менамояд: “Як сол зиёдат аст, то ман дар ин вилояти Ҳирот омадам ва ҷустуҷӯ мекунам, то ҳеч кас ёбам, ки аз вай чизе ёд гирам. Ва агар аз он чӣ мо донему дорем чизе ба вай диҳам, ҳеч кас наёфтам” [5, с.167].

Доир ба номи китоб ва сабаби таълифи он муаллиф дар муқаддимаи асар чунин меоварад: “Ин китобро “Курузу-л-ҳикмат” ном ниҳодем ва дар ин китоб бисёр дурру ҷавоҳир аст, ҳар ки бартавонад гирифт”.

Муҳтавои асосии китоб ба масъалаҳои заминавии ирфон алоқаманд мебошанд. Аҳмади Чом муҳтавои асарро дар 20 боб ва 14 фасл рехтааст. Аз ин теъдод нима ба тафсири ирфонии оёт (аз боби дуввум то боби ёздаҳум) ва нима дигар (боби аввал ва аз боби дувоздаҳ то боби бистум) ба андешаҳои ирфонии ӯ бахшида шудааст. Нуктаи дигари қобили зикр дар бораи сохтори таркибии китоб хатми бобҳои он мебошад. Баъзе бобҳо бо ҷумлаҳои дуоӣ, ки бештар аз инкисору фурӯтанӣ суҳан меғӯянд, хатм мешавад. Ин навъ хусусият дар дигар осори Пири Чом камтар ба назар мерасад. Хусусияти дигари насри ин китобро метавон дар қорбурди шеърӯ зарбулмаслу мақол ва андарзҳои адибони пешина донист.

Мачмӯан, “Курузу-л-ҳикмат” аз сарчашмаҳои адабиёти ирфонӣ мебошад. Услуби ниғориш дар саросари китоб ҳифз гардидааст [5, с.93-123].

Чандин нусхаи хаттии ин асар дар китобхонаҳои ҷаҳон ниғаҳдорӣ мешавад, ки муҳимтарини онҳо аз ин қабиланд: Нусхаи хаттии Турбати Чом; нусхаи хаттӣ, ки ба Муҳаммад Аъзами Чомии Аҳмадӣ, соқини шаҳри Ҳироти Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон мутааллиқ мебошад; нусхаи китобхонаи Донишгоҳи Тубинган, воқеъ дар Олмон, ки таҳти шумораи 1716 ниғаҳдорӣ мешавад [5, с.53-57; 11, ҷ.7, с.779; 20, с.123-126].

Китоби ирфонии “Курузу-л-ҳикмат”-и Аҳмади Чомро Алии Фозил бо муқобалаи нусхаҳо тавассути нашриёти Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (Техрон, 1387) нашр намудааст.

“**Рисолаи Самарқандия**”. Рисолаи мухтасаре аст. Рисола дорои номаҳои Шайх Аҳмади Чом дар посух ба суолҳои муридон, ёрон, эътиқодмандон ва мардумон мебошад. Аз он рӯ, ки қисми зиёди пурсишҳо аз мардуми Самарқанд ва атрофи он мебошад, рисола бо унвони “Самарқандия” машҳур гардидааст. Инчунин, дар байни номаҳои ҷавобӣ, номае ҳаст, ки он дар посух ба пурсиши султон Санҷар навишта шудааст. Рисолаи мазкур дар таҳқиқи сайри таърихии номанависӣ дар адабиёти тоҷик арзиши хоса дорад [23, с.32; 24, с.216].

Дар китобхонаҳои ҷаҳон ду нусхаи хаттӣ аз ин рисола ниғаҳдорӣ мешавад: Нусхаи китобхонаи “Нофизпошшо”-и Туркия, таҳти рақами 399 ва нусхаи

Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, зери шумораи Ог.офт.3752, 3753 қарор дорад [20, с.107].

Бахше аз қисматҳои ин рисоларо Ҳашматуллоҳи Муайяд дар замимаи “Мақомоти Жандапил” (Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, Техрон, 1384) тасҳеҳ ва чоп намудааст. Муҳақиқ дар ин китоб зимни замимаи чор таҳти унвони “Рисолаи Самарқандия”-и Шайх Аҳмади Қом, шаш номаи посухии муаллифи рисоларо овардааст [7, с.331-347].

Хулосаи омӯзиш ва ошноӣ бо мероси насрии Аҳмади Қом моро ба ин назар мерасонад:

а) Аҳмади Қом аз ҷумлаи он суҳанварони форсигӯст, ки бо таълифи осори мансур низ ба ташаккули адабиёт хизмат намудааст;

б) Аз Аҳмади Қом бештар аз даҳ адад осори насрӣ ба мерос монда, ки омӯзиши он аз аҳамият бархурдор аст;

в) Нусхаҳои хаттии осори насрии Аҳмади Қом, ки дар китобхонаҳои кишварҳои мухталиф нигоҳдорӣ мешаванд, баёнгари истиқболи онҳо аз ҷониби ҷомеаи илмиву адабӣ дар тӯли таърих мебошад;

г) Ҳанӯз осори насрии Аҳмади Қом ба таври комил ва шоиста тасҳеҳ ва нашр наёфтаанд;

ғ) Дар Тоҷикистон то ҳол ягон осори насрии Аҳмади Қом таҳия ва чоп нагардидааст. Интишор ва ба муомилоти илмӣ кашидани онҳо ба рушди бештари адабиётшиносии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Пайнавишт:

1. *Алӣ, Муҳаммад Ҳасан. Миръот-ул-булдон / Мусаҳҳеҳон: Абдулҳусайн Навоӣ ва Ҳошим Муҳаддис. -Қ.4. –Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1367. - С. 1992-1995.*
2. *Аҳмади Қом. Анису-т-тоибин / Тасҳеҳи Алиш Фозил. –Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1350. - 478 с.*
3. *Аҳмади Қом. Мифтоҳу-н-наҷот / Тасҳеҳи Алиш Фозил. –Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1347. - 382 с.*
4. *Аҳмади Қом. Равзату-л-музнибин ва ҷаннату-л-муштоқин. /Тасҳеҳи Алиш Фозил. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1355. - 590 с.*
5. *Аҳмади Қом. Кунузу-л-ҳикмат / Тасҳеҳи Алӣ Фозил. –Техрон: Пажӯҳишигоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1387. - 310 с.*
6. *Аҳмади Қом. Жандапил (Гулчин аз девон) / Ҳозиркунандаи чоп: Ромиз Собир. – Душанбе: Адиб, 2007. - 120 с.*
7. *Ғазнавӣ, Саидуддин Муҳаммад. Мақомоти Жандапил / Тасҳеҳи Ҳашматуллоҳи Муайяд. –Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва адабӣ, 1384. - 424 с.*
8. *Каюмов А.П. Каталог фонда института рукописей / Институт рукописей им.Х.С.Сулейманова АН УзССР. -Т.2. –Ташкент, 1988, - 393 с.*
9. *Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XI-XII). -Қ.1. –Душанбе: Маориф, 1989. - 418 с.*
10. *Мирзоев А.М., Бертелс Е.Э. Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. -Қ.5. –Душанбе, 1974. - С. 380.*
11. *Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристораи китобҳои форсӣ (Иборат аз 10 ҷилд). -Қ.7. – Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382. -793 с.*

12. Мутлақ, Ядуллоҳи Баҳманӣ. Таҳлили афкор ва муаррифии осори Шайх Аҳмади Чом / Фаслномаи таҳассусии сабқиносии назм ва насри форсӣ, илмӣ-пажӯҳишӣ. Шумораи 3, 1390. - С. 115-136
13. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим. -Қ.2. –Техрон (бидуни соли нашр). - С. 177.
14. Сақой, Нидо. Дар бораи китоби Сирочу-с-соирин / Гузориши мерос. Шумораи 46, 1390. - С.102-105
15. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкирату-и-шуаро / Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. - 544 с.
16. Самъонӣ, Абдулкарим. ал-Ансоб -Қ.2. –Бейрут, 1988. - 533 с
17. Семенов, А.А. Собрание восточных рукописей АН УзССР (В 11 томах). -Т.3. – Ташкент, 1951-1987. - 553 с.
18. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (Иборат аз 2 ҷилд). -Қ.2. –Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёт ба номи Рӯдакӣ, 2008. - С. 496.
19. Фозил, Алӣ. Сайре дар осори Аҳмади Чом (Ҷандатил) / Кайҳони фарҳангӣ. Шумораи 52, 1367. - С. 44-49
20. Фозил, Алӣ. Корномаи Аҳмади Чоми Номиқӣ (Пажӯҳиши ва таҳқиқ). –Техрон, 1383. - 511 с.
21. Халифа, Ҳоҷӣ. Каифу-з-зунун ён асоми-л-кутуби ва-л-фунун -Қ.1. –Истанбул, 1951. - С.197.
22. Хонбобо, Мошор. Феҳрасти китобҳои чопии форсӣ. -Қ.1. - С. 540, 1481, 1732, 1833; Қ.2. - С. 2280, 2538; Қ.3. - С. 3913; Қ.4. - С. 4854, 4875, 4876; Қ.5. - С. 5404. – Техрон, 1350
23. Шамс, Муҳаммадҷавод. Аҳмади Чом / Доиратулмаорифи бузурги исломӣ. -Қ.1. – Техрон, 1375. - С. 30 - 33.
24. Шамс, Муҳаммадҷавод. Аҳмади Чом / Донишномаи адаби форсӣ. -Қ.1, верости 2. –Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380. - С. 214-217.
25. Энциклопедияи советии тоҷик. -Қ.1. –Душанбе: Нашириёти Комитети давлатии совети вазирони РСС Тоҷикистон оид ба қорҳои нашириёт, полиграфия ва савдои китоб, 1978. - С.335.

Reference Literature:

1. Ali, Muhammad Hasan. Mir`ot-ul-buldon (The Mirror of Countries) / under the editorship of Abdulhusayn Navoi, Hoshim Muhaddis. – V.4. – Tehran: Tehran University, 1367hijra. – P. 1992 – 1995.
2. Ahmadi Jom. Anisu-t-toibin / under the editorship of Alii Fozil. – Tehran: Publishing-house of foundation of Iranian culture, 1350hijra. – 478 pp.
3. Ahmadi Jom. Miftohu-n-najot / under the editorship of Alii Fozil. – Tehran: Publishing-house of foundation of Iranian culture, 137hijra. – 382 pp.
4. Ahmadi Jom. Ravzatu-l-muznibin va jannatu-l-mushtogin / under the editorship of Ali Fozil. – Tehran: Publishing-house of foundation of Iranian culture, 1355hijra. – 590 pp.
5. Ahmadi Jom. Kunuzu-l-hikmat / under the editorship of Ali Fozil. – Tehran: The Scientific Centre of Humanity and Cultural Reading, 1387hijra. – 310 pp.
6. Ahmadi Jom. Zhandapil (Out of Divan) / prepared by Romiz Sobir. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2007. – 120 pp.

7. Ghaznavi, Sadiduddin Muhammad. *The Place of Zhandapil / under the editorship of Hashatulloh Muayad*. – Tehran: A Company of scientific-literary Edition, 1384hijra. – 424 pp.
8. Kayumov A.P. *A Catalogue of Fund of the Institute of Handwriting / The Institute of Handwriting named after Kh.S. Suleymanov under the Uz SSR AS*. – V.2. – Tashkent, 1988. – 393 pp.
9. Mirzozoda, Kholiq. *The History of Tajik Literature (referring to the XI-th – the XII-th centuries)*. – P.1. – Dushanbe: Enlightenment, 1989. – 418 pp.
10. Mirzoev A.M., Bertels E.Yu. *A Catalogue of Oriental Manuscripts under the Tajik SSR AS*. – V.5. – Dushanbe, 1974. – pp. 380.
11. Munzavi, Ahmad. *A Catalogue of Persian Books (in ten volumes)*. – V.7. – Tehran: The Centre of Great Islamic Encyclopedia, 1382hijra. – 793 pp.
12. Mutlaq, Yadullohi Bahmani. *Some Considerations Beset with Sheykh Ahmadi Jom's Thoughts and Introduction / Quarterly edition of specific stylistics of Persian Prose and Verse, scientific-research. Issue 3. 1390*. – pp. 115 – 136.
13. Rozi, amin Ahmad. *Seven Climates*. – V.2. – Tehran (without the year of edition). – pp. 177.
14. Sakoi, Nido. *About Siroju-s-soirin's Book / Report of Heritage. Issue 46, 1390hijra*. – pp. 102 – 105.
15. Samarqandi, Davlatshoh. *Anthology of Poets / preparation of Mukhlisa Nurulloeva*. – Khujand: Publisher, 2015. – 544 pp.
16. Sam'oni, Abdulkarim. *Al-Ansob*. – V.2. – Beirut, 1988. – 533 pp.
17. Semyonov, A.A. *Collection of Oriental Manuscripts under the UzSSR AS (in eleven volumes)*. – V.3. – Tashkent, 1951-1987. – 553 pp.
18. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language (in two volumes)*. – V.2. – Dushanbe: Research Centre of Language and Literature named after Rudaki, 2008. – pp. 496.
19. Fozil, Ali. *An Essay to Ahmadi Jom's Creations (Zhandapil) / Cultural Space*. – Issue 52, 1367. – pp. 44 – 49.
20. Fozil, Ali. *Ahmadi Jomi Nomiki's Researches (exploration and research)*. – Tehran, 1383. – 511 pp.
21. khalifa, Hoji. *Kashfu-z-zunun an asomi-l-kutubi va-l-funun*. – V.1. – Istanbul, 1951. – 511 pp.
22. Khonbobo, Moushor. *The Catalogue of Persian Books*. – V.1. – pp. 540, 1481, 1732, 1833; - V.2. – pp. 2280, 2538; - V.3. – pp. 3913; - V.4. – pp. 485, 4875, 4876; - V.5. – pp. 5404. – Tehran, 1350hijra.
23. Shams, Muhammadjavvod. *Ahmadi Jom / Great Islamic Encyclopedia*. – V.1. – Tehran, 1375hijra. – pp. 30 – 33.
24. Shams, Muhammadjavvod. *Ahmadi Jom / Persian Literary Encyclopedia*. – V.1., - Tehran: Publishing-House of the Ministry of Culture and Islamic Development, 1380hijra. – pp. 214 – 217.
26. 25. *Tajik Soviet Encyclopaedia*. – V.1. – Dushanbe: The Central Scientific editorial board of the Tajik USS in regard to publication, polygraph affairs and purchasing book, 1978. – pp. 335.